

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

KERÉNYI FERENC

Egy toposz történetéhez

Amióta boldog emlékezetű kollégánk és barátunk, Kiss József 1990-ben megírta *A szibériai legenda mint a naiv népi Petőfi-kultusz terméke* című tanulmányát, nem hagyott nyugodni a kérdés, milyen forrásokból táplálkozhatott 1849 előtt ez a toposz, hiszen az első világháborút megelőzően ott magyarok tömegesen nem fordultak meg. Márpedig volt ilyen. A Petőfi halálát tisztázni akaró első, szervezett tájékoztatóban, amely a Vasárnapi Ujság hasábjain folyt 1860/61-ben Pákh Albertnek, Petőfi barátjának kezdeményezésére, a negyven beküldött levél között P. Szathmáry Károly 1849 augusztusából két székely közhonvéd túlélési változatát rögzítette. Egyikőjüknel már ekkor felmerült, hogy a fogságba esett költő Szibériába került.

A felvilágosodás- és reformkor alaptörténeteit áttekintve azonban találhatunk olyat, amely a magaskultúrából bizonyíthatóan leszivároghatva, három művészeti ág (irodalom, színház és zene) nagyhatású eszközeivel közkeletűvé tehetett 1848/49-re egyfajta Szibéria-képet. Ez pedig az utazó és kalandor, a romantika korában a szabadság kóbor lovagjának tekintett Benyovszky Móric története, aki a lengyel konföderáció tisztjeként 1769. május 20-án esett fogságba. Szibérián átutaztatva, Kamcsatkára száműzték, ahonnan – fogolytársait fellázítva – megszökött. 1780 és 1784 között vetette papírra emlékiratait, amelyekkel madagaszkári vállalkozásához keresett támogatókat. A két kötet azonban csak halála után jelent meg: *The Memoirs and Travels of Mauritius Auguste Count de*

Benyowsky. Written by himself. Translated from the original manuscript [by William Nicholson], London 1789. A valós kalandokat színes történetekkel feldúsított munka nagy népszerűsége tett szert, európai irodalmi vándortémává lett. A következő évben megjelent franciául és németül is, 1808-ig hét nyelvre ültették át. Az 1790-es német kiadásról a magyar sajtó is hírt adott, Benyovszkyt büszkén hazánkfiának vallva.

Nálunk Gvadányi József verselte meg – szintén a német kiadás alapján – kalandjait, előszavában személyes ismerősének és adatközlőjének állítva Benyovszkyt: *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek', Földön, tengereken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak le-írása, a' mellyet Hazánk Dámáinak kedvéért Versekbe foglalt...* (Pozsony-Komárom 1793). Az igazi ötletnek Rontó Pál közhuszár alakjának megalkotása bizonyult, akit Gvadányi az előszóban szintén hitelesíteni igyekezett, mondván, ezredtársa volt, és 1790-ben, az országgyűlés alkalmával kilenc álló napig mesélt volna kalandjairól hajdani főstrázsamesterének. Az elbeszélő költemény 3–5. „tzikkely”-e (fejezete) tárgyalta a 212–326. oldalakon a szibériai kalandokat. A címlap-képen egy kamcsatkai kutyaszánon ülő díszruhás magyar arisztokrata volt látható.

Rontó Pál – a híres peleskei nótárius mellett – a Gvadányi-életmű legemlékezetesebb figurája lett. A mű nagy népszerűsége tett szert: megjelent 1795-ben, 1807-ben, 1816-ban és a század második felében még kétszer. Ponyvakiadásai is készültek. Szigligeti Ede, amikor a derék közhuszárt saját korába, 1839-be hozta el *Rontó Pál* című tündérbohózatában, a Svábhegyen találkozott össze saját történetének párosával két garasért árult historiájával. Méltán mondta róla 1863-ban:

Rontó Pál és gróf Benyovszki Móric kalandjai ismeretesbek, hogy sem itt e könyvről szükség volna bővebb fejtegetést adnunk. Minden iskolás-gyermek elolvassa ma is.¹

Az olvasni nem tudók számára a vándorszínészet közvetítette a történetet. Benyovszky emlékirataiból több dramatizálás is készült, a leghatásosabbat a korszak híres darabgyárosa, August Kotzebue készítette: *Graf Benjowsky, oder die Verschwörung auf Kamtschatka*. Ósbemutatója Hamburgban volt, 1794. március 26-án, a következő évben nyomtatásban is

¹ ARANY János *Összes művei* XI., *Prózai művek* 2. 1860–1882, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., 1968, 494.

megjelent. Nem kevesebb, mint négy magyar átültetéséről tudunk. 1799 óta játszották nálunk, leginkább Láng Ádám János színész fordításában, ami néhány előadás erejéig még a Nemzeti Színház műsorára is felkerült. A magyarnak tekintett téma, a hatásos dramaturgia mellett a siker egyik forrása lett, hogy Láng a színpadra is átemelte Rontó Pál alakját.

Mint a sikeres darabokat általában, a Benyovszky-témát is utolérte a zenésítés sorsa. Francia és olasz daljáték-feldolgozása után nálunk 1847-ben komponálta meg Thern Károly, a Nemzeti Színház karmestere Rudolf Köffinger budai német orvos, Erkel Ferenc házidoktora librettójára, amelyet Egressy Béni fordított magyarra. Verdi *Nabuccójának* hatása alatt „szabadító opera” született, szabadságdallal és kórusokkal, a zenei anyagban a lengyel rokonszenvet megjelenítő mazurka-dallammal. Hatásos lehetett a díszlet is: a színpadon a száműzöttek viskófaluja fölött ott magasodott a kormányzói palota. A forradalom és a szabadságharc alatt az opera reprezentatív műnek számított: előadták Pesten a bécsi revolúció küldöttségének tiszteletére (1848. április 23.), Kolozsvárott Bem József névnapjára (1849. március 19.), tenoráriája része volt a Pest felszabadítását ünneplő *Szabad hangok* című gálaműsornak (1849. április 24.). Be is tiltották a főváros ideiglenes megszállásakor, a szabadságharc bukását követően pedig csak 1852-től engedték színpadra, *Afanázia* cím alatt, megcsonkítva, a férfi főszereplőt Tiborczy grófnak átkeresztelve.

Ennyiből is látható, hogy 1848/49-re már egy magyar fogoly története és kialakult Szibéria-kép fogadta azokat az újabb utalásokat az irodalom felől, amelyek a magyarországi szláv nemzetiségek mögött megbújó orosz nagyhatalmi törekvésekre vonatkoztak. Jókai Mór, aki egyébként utónevét is „a legvitézebb magyar hős” után kapta és a történetet több feldolgozásban ismerte, már erre a közértésre hivatkozva jelentethette meg 1848. május 28-án és június 4-én az ekkor Petőfivel közösen szerkesztett *Életképek hasábjain a Hol leszünk két év múlva? vagy három excollega Sibériában* című terjedelmesebb humoreszkjét. Jókai rémálmában Vahot Imre és Pálffy Albert lapszerkesztők éldegélnek Szibériában, prémekkel adózva, amikor megérkezik hozzájuk Nádaskay Lajos, az Illyriává lett Magyarországról hozott friss hírekkel. Petőfiről is szó esik: senki nem tudja pontosan, mi történt vele; a többi radikális, Vasvári Pállal az élen, kommunisztikus társadalmat épít valahol Dél-Amerikában. A rémálmoknak az első honvédszázlójak toborzásának

zenéje és zaja vet véget.² Jókai lett egyébként Benyovszky emlékiratának első magyar fordítója (1888–1891), és *Afanázia* címmel regényt is írt a történetből.³

² A cikk: JÓKAI Mór *Összes művei., Cikkek és beszédek II.*, s. a. r. SZEKERES László, Bp., Akadémiai, 1967, 176–192.

³ A kritikai kiadás *Regények* alsorozatának 52. és 53. kötete tartalmazza ezeket.